

РОДОВИЙ КОМПЛЕКС І ТРАДИЦІЇ СВЯТОЇ ВЕЧЕРІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ЕТНОГРАФІЧНИЙ ПОГЛЯД

Разіда Ткач¹, Мирослава Кирильчук²

¹Кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: razidatkach@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1984-5081>

²Філологиня, письменниця, поетка, збирачка українських традицій і обрядів, переможниця Міжнародного фестивалю авторської поезії та пісні «Sevama fest», літературна редакторка газети «Вісті Рівненщини», м. Рівне, Україна, e-mail: myroslavka1906@ukr.net

GENEALOGICAL COMPLEX AND TRADITIONS OF THE HOLY SUPPER: PSYCHOLOGICAL AND ETHNOGRAPHIC VIEW

Razida Tkach¹, Myroslava Kyrylchuk²

¹Ph.D. (Psychological sciences), Associate Professor of Psychology Department of «KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail: razidatkach@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1984-5081>

²Philologist, authoress, poetess, collector of Ukrainian traditions and rituals, winner of the International Festival of original poetry and song "Sevama fest", literary editor of the newspaper "Visti Rivnenshchyny", Rivne, Ukraine, e-mail: myroslavka1906@ukr.net

Анотація. У статті запропоновано психологічний і етнографічний погляди на архетипіку й символізм народних звичаїв українців, зокрема традицію Святої Вечері; розглянуто структуру психіки, теорію архетипів та комплексів за К. Юнгом. Вказано на полюсну природу архетипу і його властивості: образ, емоції та динамізм; наголошено, що відсутність будь-якого із цих елементів означає, що немає й архетипу. Акцентовано увагу на тому, що архетипи мають цілющу силу для людини, а комплекси можуть стати перешкодою на шляху її особистісного розвитку й причиною психологічних проблем. Розкрито механізм виникнення комплексу як наслідок того, що полярна структура архетипу ламається, коли він поділяється на частини під впливом травматичних подій, наприклад, на негативний і позитивний полюси. Дано визначення родового комплексу як частини (складників) несвідомого, які пов'язані між собою сильними емоціями, стереотипною поведінкою та загальним змістом архетипу Роду. Зазначено, що це взаємини з «внутрішніми прабатьками», сформовані реальним родинним колом людини, соціумом та архетипним образом прабатьків. Описано обряд Святої Вечері як родинного свята та розкрито його вплив на психологічний стан людини. Наведено приклади переживань людини, які «наповнюють» позитивний та негативний полюси архетипу Святої Вечері. Зокрема, зазначено, що у позитивному полюсі він несе вдячність, достаток, надію, пам'ять, захист, турботу та ін., а в негативному – страх, тривогу, розпач, відчуття голоду та покинутості. Вказано, що цілісний архетип має всі ці емоції, причому їхню більшу частину становлять не особисті переживання людини, а колективний досвід (від сім'ї і роду до нації та всього людства). Вказані психологічні заходи щодо допомоги людині, яка опинилася під впливом негативного родового комплексу, а саме: необхідність усвідомити негативну складову архетипу, активізувати позитивний полюс, «сплюснути» обидві частини в єдине ціле. Запропоновано техніку психологічної допомоги «Втрачене фото».

Ключові слова: архетип, родовий комплекс, народні вірування, українські звичаї, традиція Святої Вечері, фотоколаж, техніка психологічної допомоги «Втрачене фото».

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 13

Abstract. The article offers psychological and ethnographic views on the archetype and symbolism of Ukrainian folk customs, in particular the tradition of the Holy Supper; the structure of the psyche, the theory of archetypes and complexes by C. Jung are considered. The author points out the pole nature of the archetype and its properties: image, emotion, and dynamism; emphasizes that the absence of any of these elements means that there is no archetype. The author emphasizes that archetypes have a healing power for a person, and complexes can become an obstacle to personal development and cause psychological problems. The mechanism of the complex emergence is revealed as a consequence of the fact that the polar structure of the archetype breaks down when it is divided into parts under the influence of traumatic events, for example, into negative and positive poles. The author defines the generic complex as a part (components) of the unconscious that are interconnected by strong emotions, stereotypical behavior and the general content of the generic archetype. It is noted that these are relationships with "inner ancestors" formed by the real family circle of a person, society and the archetypal image of ancestors. The rite of the Holy Supper as a family holiday is described and its influence on the psychological state of a person is revealed. Examples of human experiences that "fill"

the positive and negative poles of the archetype of the Holy Supper are given. In particular, it is noted that in the positive pole it carries gratitude, abundance, hope, memory, protection, care, etc., and in the negative pole it carries fear, anxiety, despair, hunger and abandonment. It is pointed out that the holistic archetype has all these emotions, and most of them are not personal experiences of a person, but collective experience (from family and clan to nation and all mankind). Psychological measures to help a person who is under the influence of a negative generic complex are indicated, namely: the need to realize the negative component of the archetype, activate the positive pole, and “flatten” both parts into a single whole. The technique of psychological assistance “The Lost Photo” is proposed.

Keywords: *archetype, ancestral complex, folk beliefs, Ukrainian customs, tradition of the Holy Supper, photo collage, technique of psychological assistance “The Lost Photo”.*

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0; bibl.: 13

Постановка проблеми. Глобалізація як явище сучасного світу характеризується глобальним процесом взаємної інтеграції і глобальною уніфікацією не тільки всіх систем, що існують у суспільстві, а й посутньо впливає на людину і спосіб її життя. Все стає і простішим, і складнішим одночасно. Зокрема, завдяки комп'ютеризації, а надто «смартфонізації» люди не тільки скоротили стежку до інформації, а й отримали застосунок, що дозволяє комунікувати, не встаючи з дивану, та відчувати себе «в колі», «в гурті», «поза самотністю», тобто у відносній безпеці навіть якщо довкола пустеля й немає жодної душі. Коли ж таке відчуття зануреності у соціум втрачається, люди звертаються до фахових спеціалістів – психологів, психотерапевтів, психіатрів – залежно від глибини проблеми. Наприклад, у практиці юнганських консультантів одним із векторів вирішення проблеми душевної порожнечі і глобальної самотності є аналіз сімейних міфів, відновлення сімейного літопису, створення архіву старих фото для майбутніх поколінь – реальних чи уявних (майбутніх) нащадків. Особливість такої роботи полягає в збиранні спогадів минулого і фантазій про майбутнє на користь теперішнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В усіх роботах К. Юнга провідною є ідея, що людина перебуває між двома полюсами: «великим зовнішнім» і «великим внутрішнім». До «великого зовнішнього», на думку вченого, належить колективна свідомість, конкретний світ минулого, сьогодення і майбутнього, релігійні, етичні, естетичні, філософські норми й цінності. Тоді як «велике внутрішнє» пов'язане з несвідомим

началом, суб'єктивним світом; це те, з чого виростає свідомість і сама людина.

Згідно з юнговськими ідеями, колективна свідомість і колективне несвідоме – це простір архетипів, універсальних матриць людського реагування, поведінки та дій. Архетипи характерні для всіх людей і повсякчас, тому їх неможливо порохувати. Наша уява не здатна створити стільки образів, щоб описати кожен архетип і кожен комбінацію, що творяться через взаємодію декількох архетипів. К. Юнг (2008) писав, що архетипи – не просто імена, і навіть не філософські поняття. Це частинки самого життя, образи, що непорушно поєднані емоціями з живими людьми. Ось чому неможливо дати довільне (чи універсальне) тлумачення будь-якому з них. Тільки вивчивши все життя конкретного індивіда, можна пояснити архетип, із яким він стикнувся. Архетипи оживають лише тоді, коли ви терпеливо намагаєтесь розібратися в тому, чому вони щось означають для людини і в який спосіб відкривають їй своє значення.

М.-Л. фон Франц (2012) визначала архетипи як первісні елементи розуму і різних культур. Це визначення дозволяє спрямувати фокус уваги колег-психологів на пласт народних казок, вірувань, звичаїв, ритуалів тощо й актуалізувати проблему психологічної допомоги українцям під час війни через дотичність до своєї глибинної внутрішньої достовірності за допомогою етнічних архетипів, пошуку суголосся з нею.

Ідею К. Юнга про цілющу силу архетипів, ритуалів та народних традицій підтримують і сучасні українські психологи: М. Дідух (2015), дослідник соціально-психологічних закономірностей

індивідуації як процесу досягнення єдності зі самим собою та власним народом; О. Донченко (2001), дослідниця українського менталітету в межах концепції соціальної психіки; В. Куєвда (2007), дослідник психологічних аспектів етнокультурної моделі розбудови національної ідентичності та культури; О. Олександрова (2003), дослідниця архетипів і символів, що використовуються в українській орнаментальній символіці; О. Тиховська (2011), дослідниця архетипів українських народних чарівних казок та метафоричних сценаріїв особистісного становлення; Р. Ткач (2023; 2021) та О. Сербова (2023; 2021) дослідниці впливу терапевтичної метафори, наповненої архетипічними символами, на духовну трансформацію українців під час війни та ін. У контексті нашої статті важливо також згадати слова українського етнопсихолога В. Куєвди, що поведінка людини орієнтована на традиційність і забезпечується надійним захистом у вигляді універсального механізму селекції життєвого досвіду, його акумуляції і просторово-часового поширення, дає можливість досягти необхідних для існування індивіда та соціальних груп вираженості та стійкості, без дії такого механізму немислиме існування людини (Куєвда, 2007, с. 47). Обряди українців, пов'язані зі Святвечором, розкриваються в роботах таких фольклористів і етнологів як О. Воропай (1958), В. Скуратівський (1995).

В психологічній науці майже не розкриті особливості використання архетипіки й символізму народних традицій та обрядів як інструменту психологічної допомоги людині в складних життєвих ситуаціях і засобу подолання наслідків стресу. Відтак, у реаліях російсько-української війни актуалізується потреба у створенні спеціальних психологічних технік «швидкого реагування», в основі яких лежать глибинні знання і досвід українського народу.

Формулювання цілей статті. Мета статті – в рамках наукових знань про психіку людини та звичаї й обряди

українців окреслити основні вектори психологічної допомоги людям, що потерпають через відчуття глобальної самотності і втрати зв'язку з родом за допомогою терапевтичної метафори і роботи зі сімейними фото.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структура психіки, за К. Юнгом, представлена трьома рівнями: колективне несвідоме (об'єктивна психіка), особисте несвідоме (індивідуальна психіка) і свідомість. *Свідомість* – частина психіки людини, яку можна назвати «людина окультурена» або «людина цивілізована». Окультурена людина – частина соціуму: сім'ї, роду, нації, народу, держави. Вона грає ролі, що їй нав'язало суспільство, живе за правилами, які диктує суспільство, а найчастіше й думає так, як заведено в ньому. Центром свідомості є *архетип Его*. Будь-який зміст, із яким стикається Его, стає свідомим. Саме Его створює відчуття усвідомленості та послідовності наших думок і дій. Частина Его, яку демонструють світу, називають *архетипом Персони*. Его й Персона – не одне й те ж. Персона – це своєрідна оболонка тієї сторони Его, що звернена до соціуму. І хоча Его й Персона в структурі психіки є її свідомою частиною, між ними доволі складні стосунки. Конфлікт спричинений тим, що в Его й Персони протилежні цілі. Его прагне до Самості (центру психіки) й до індивідуації (самоздійснення), а отже, до інтеграції у свідомість несвідомого змісту, інтерес Персони спрямований на взаємини і пристосування до зовнішнього світу.

Особисте несвідоме містить матеріал, що належить до життєвого досвіду людини, але з якихось причин не взаємодіє з людиною. Більшість цього досвіду необхідна Его і має привноситись у контакт з Его, щоб розширити і зміцнити його. Складові особистого несвідомого, які пов'язані між собою однаковою емоцією та загальним ядром архетипу чи архетипного образу, утворюють комплекс. Центром особистого несвідомого є *архетип Тіні*. *Колективне несвідоме*, як уже зазначалося, – це простір архетипів, універсальних матриць людського

реагування, поведінки та дій. Кожен архетип має полюси та три властивості: образ, емоції і динамізм. Якщо один із цих елементів відсутній, отже, немає й архетипу. Образ – це лише слово-зображення, яке мало що значить. Однак заряджений емоціями, образ набуває тремкості (або психічної енергії), динамізму, значущості [2]. І якщо архетипи мають зцілюючу силу для людини, то комплекси можуть стати перепорою на шляху її особистісного розвитку і причиною психологічних проблем.

Далі в контексті цієї статті ми розглянемо звичай Святої Вечері як етнічного архетипу українців. Отже, Свята Вечеря – це спільна вечеря всього роду. Всі «втрачені» родичі, навіть мертві, загиблі і ті, що пропали безвісти – всі мають у цей вечір зібратися разом, аби трапезувати цілим родом. Тобто, вони ритуально скликаються, згадуються і поминаються у цей вечір. Як правило, живі, зібравшись за пісним, але святковим столом в очікуванні великого свята Народження, згадують зовнішність, характер, вчинки, міркують, хто схожий на цього родича, особливо якщо він помер недавно. Цим вони візуалізують, оприявляють його в колі живих.

І хоч ритуал починається задовго до самої Вечері, ми зупинимось тільки на ній. Найпершою й обов'язковою стравою, яку всі споживають за прикрашеним відповідно до народних традицій столом, є кутя. З нею був пов'язаний ще один цікавий обряд: першу ложку куті господар підкидав угору (вважалося, для того, щоб скуштували ангели чи душі предків). І якщо зернятка пшениці та маку прилипали до стелі – це символізувало майбутні успіхи й прибутки родини, зокрема приплід худоби. Вважалося, що чим більше зернин з куті прилипне до стелі, тим багатшим і врожайнішим буде рік. Найменше зернин прилипало, звісно, коли ложку куті підкидала вдова (бо навіть чисто фізично вона була нижча і мала менше сили). Отож вдови в народі майже завжди мали епітет «бідні» не тільки через втрату чоловіка, а й через те, що не могли особливо потішити себе ані реальними, ані намріяними

багатствами, які пророкувались у Святвечір.

До речі, місце Дідуха (снопа) в хаті звалось «Раєм», бо там, вважали, перебувають душі пращурів-покровителів роду і дому. Непохитною була й упевненість, що на Святвечір і в різдвяну ніч у хаті збираються всі померлі родичі, тому аж до ранку на столі залишали ложки, кутю, узвар та інші страви, щоб душі померлих теж могли зібратися на свій Святвечір і так само відсвяткувати Різдво. Також іноді старші люди казали, що на Святвечір, перед тим як сісти, треба дмухнути на лаву – щоб не сісти на якусь душу.

Споконвіку система народних вірувань відігравала роль психологічної карти для пошуку і відновлення рівноваги. Звісно, певну, а з часом і головну роль стала відігравати церква. Та в ХІХ – на поч. ХХ століття, а тим більше в ще глибшому минулому, мало хто міг читати взагалі. Йдеться не лише про Біблію, яку інколи своїм прихожанам забороняли читати самі священники, щоб уникнути неправильного трактування чи зайвих запитань. Тож щирість віри в Бога часто залежала від священника, його ревності й освіченості. А от народні вірування, традиції, навіть забобони – завжди залишалось тим, що було зрозуміле, що приходило «з молоком матері», для ознайомлення з чим навіть вміти читати не треба було. Достатньо уважно слухати повчання старійшин роду чи поважних у громаді людей. Тож у ці набуті усні знання вірили та їх дотримувались люди всіх конфесій, на відміну від церкви, в котру ходили тільки прихожани певної гілки християнства. Ці знання також значно легше долали етнічні кордони, тож якщо в селі жили представники інших національностей, що відрізнялись ще й віросповіданням – звичаї та обряди певної місцини ставали тим фактором, який об'єднував і був широкою платформою для мультикультурних запозичень.

Можна припустити, що така живучість і багатогранність народних традицій спочатку була спровокована свого

роду захистом дохристиянських вірувань перед християнством, яке насаджувалось силою. Люди несвідомо шукали для себе лакуни, в яких би вдалося «перечекати» християнство – бо ж хіба чужий бог може бути вічний, якщо у його правдивості сумніваєшся? І хіба твій бог не переможе прийшлого? Потім, коли живі покоління, які були язичниками, їхні діти і внуки, що чули ще живі перекази, а отже мимоволі теж належали до живих свідків християнізації, відійшли, почалося поступове заміщення язичницьких обрядів християнськими. Оскільки другі програвали за соковитістю, яскравістю, а головне – зрозумілістю й автентичністю, закоріненістю, давністю, то виходило так, що запропонована християнством гола теорія обростала «епітетами», почерпнутими із язичництва: звичками – звичаями – традиціями. Й от коли звички переросли в традиції, можна припустити, що позиції язичництва і християнства зрівнялися. Люди йшли до церкви за Богом і вірою у спасіння, але йшли туди зі своїми вузликами знань, прикрашаючи дорогу звичними, з покоління в покоління переданими, дороговказами, аби не збитися з цього шляху. У християнстві це проявлялося, у першу чергу, в усталенні традиції зображати ікони, додаючи в одяг святих елементи традиційного народного одягу, «українізувати» лики святих – тобто прибирати східні антропологічні риси з облич, натомість додаючи яскраво виражені слов'янські (Александрович, 1995). Ще виразніше це можна простежити у традиції прикрашати самі ікони, Царські Врата та інші сакральні місця в церкві вишитими або тканими рушниками, різьбленими орнаментами тощо.

Як бачимо, традиція Святої Вечері має архаїчне коріння, вона володіє й особливою психічною енергією, й емоційно зарядженим ритуалом, і образом-картинкою (з візуальними, аудіальними і кінестетичними складовими). Яскравим підтвердженням цьому служить літературно-пісенна традиція, що описує, як під час спільної трапези відбувається взаємопроникнення між світами живих і

мертвих. Так, у колядці «Сумний Святий вечір в 46-ім році», яка була створена у другій половині 40-х років, коли УПА боролась проти окупації України, є такі рядки:

Ісусе наш Боже,
Зглянься Ти над нами,
Дай побачити всіх рідних
За святковими столами.
А в боях померлих,
Наших всіх Героїв,
Прийми Боже милосердний,
Жити вічно в Царстві Твоїм.

Іншим прикладом може слугувати сучасна колядка «Молитва на Різдво» Зиновія Медюха, що починається такими рядками:

На Різдво, на Святий Вечір
Позбиралася малеча,
Мати кутю вже поставила на стіл...
В хаті в нас когось бракує –
Діти, тато наш воює,
Молимося, щоб повернувся він!..
Молимося, щоб повернувся він!..

Свята Вечеря як архетип є частиною архетипу Роду і, відповідно, частиною ядра родового комплексу. *Родовий комплекс* – це частина (складники) несвідомого, пов'язані між собою сильними емоціями, стереотипною поведінкою та загальним змістом архетипу Роду; це взаємини з «внутрішніми прабатьками», що сформовані реальним родинним колом людини, соціумом й архетипним образом прабатьків (Ткач, 2023).

Оскільки всі архетипи полярні та мають два полюси, й архетип Святої Вечері не виняток. У позитивному полюсі він несе вдячність, достаток, надію, пам'ять, захист, турботу та ін., а в негативному – страх, тривогу, розпач, відчуття голоду та покинутості. Цілісний архетип, наче чаша, у якій є всі ці емоції, причому їхню більшу частину становлять не особисті переживання людини, а колективний досвід (від сім'ї і роду до нації та всього людства).

Комплекс виникає, якщо ламається полярна структура архетипу, коли він поділяється на частини. Відбувається це під впливом сильних почуттів. Якщо архетип розколовся на позитивну й негативну

частини, кожна зі своїм набором чуттєво забарвлених переживань, то у підсумку сформується позитивні й негативні комплекси. Ядром позитивного комплексу буде позитивний полюс архетипу, відповідно ядром негативного комплексу – негативний полюс. Під впливом комплексу, що утворився, людина починає згадувати інші травматичні події, пов'язані з переживаннями втрати й відчуттям небезпеки, фіксувати увагу на ситуаціях і новинах, у яких також багато болю, відчаю, страху. Це пов'язано з тим, що архетип завжди синхронізований із життям, людина стикатиметься зовні з тим, що сховано всередині. А якщо цей комплекс захоплює Его-свідомість, людина починає жити життям цього комплексу з усіма відповідними наслідками. Щоб допомогти людині у цій ситуації, необхідно повернути цілісність архетипу. А для цього потрібно усвідомити негативну складову архетипу, активізувати позитивний полюс, «сплунути» обидві частини в єдине ціле. У психологічній допомозі вже саме усвідомлення полярностей архетипу дає змогу утримувати його в цілісності, а спеціальні терапевтичні процедури дозволяють зробити це швидко та якісно.

Перш ніж описати техніку «Втрачене фото», хочемо зупинитися на давній звичці українських селян створювати своєрідні «колажі» із фотокарток найдорожчих людей, об'єднувати їх під однією рамкою і поміщати на стіні. Як правило, ці композиції прикрашали ще й рушниками. Так, як зазвичай робили з іконами на всій території України. Тобто фотокартки роду дорівнювалися до найбільших святинь, які були в хаті, адже «Біблія» тоді була не в кожній оселі. Та й на самих рушниках часто основним композиційним елементом було дерево роду, що теж постійно нагадувало про необхідність підтримувати стосунки, триматися спільнотою кривників.

Якщо ж спільний «фотоіконостас» через якусь причину не можна було створити саме тут і саме зараз – фотокартки вставляли за раму самої ікони або ховали в найпотемніший сховок – за іконою. Через обмежені можливості (відстані, відсутність

транспорту, часу, тяжка праця) виникала потреба мати в зоні постійного зорового контакту найдорожчі обличчя, відчувати зв'язок і безперервну пам'ять про тих, хто не міг наразі бути поруч.

У цьому контексті особливої ваги набуває техніка «Втрачене фото», що спрямована на роботу з родовим комплексом як способом «наростити» ту частину себе, якої не вистачає, через відчуття належності до роду і сім'ї, це також розв'язує задачу повернення архетипу його цілісності. Техніка проводиться як в індивідуальній, так і в парній і груповій роботі. Далі пропонуємо варіацію методики для подружньої пари (Ткач, 2023):

Крок 1. Психолог просить подружжя подумати про їхніх прабабусь, бабусь і прадідусів, дідусів, пригадати їхні імена та прізвища, записати під кожним ім'ям декілька відомих їм важливих характеристик кожної жінки і кожного чоловіка роду.

Крок 2. Подружжю пропонують порозмірковувати про предка, якого вони знають найменше. Назвемо його «Втрачений предок».

Крок 3. Психолог просить подружжя уявити, що вони гортають старий сімейний альбом і виявляють, що на одній зі сторінок не вистачає фото втраченого предка.

Крок 4. Подружжю пропонують уявити, що це фото знайшлося, і вибрати по одній карті з будь-якої фотокоди метафоричних асоціативних карт (МАК) із зображеннями чоловіків та жінок.

Якщо комусь із подружжя бракує інформації про прадідуся чи дідуся, психолог пропонує витягнути фото із зображеннями чоловіків (наприклад, із колоди МАК «За мужність» М. Каліної); якщо бракує інформації про прабабусю чи бабусю – то фото з колоди із жіночими зображеннями (наприклад, із колоди МАК «Історії жінок» М. Каліної).

Крок 5. Психолог просить подружжя пошукати відповіді на такі запитання:

- Чому або навіщо втрачений предок (або хтось інший), забрав це фото з альбому?
- Чим воно було цінне втраченому предку?

- Яким він постає на цьому фото?
- Яку відсутню частину вас самих відображає це фото?
- Як часто ви «тужите» за цією частиною себе?
- Що ви робите, щоб «наростити» втрачену частину себе?
- Як ваш чоловік/дружина може вам у цьому допомогти?

Крок 6. Психолог спільно з подружжям підсумовує результати роботи.

Висновки. У ході терапевтичної роботи з дітьми й дорослими, українськими родинами було констатовано посилення суб'єктивного почуття єдності сім'ї і

захисту роду; покращення емоційного стану та зниження рівня стресу. Тому, вважаємо за доцільне використання представленої техніки «Втрачене фото» в психологічній практиці фахівців, з метою психологічної підтримки, пошуку й підвищення ресурсу та гармонізації психіки людини в сучасних умовах переживання війни. Подальші перспективи дослідження вбачаємо у продовженні розробки, аналізу ефективності й впровадження використання архетипіки і символізму народних традицій і обрядів як основи спеціальних психологічних процедур із використанням сімейних реліквій (фото, предметів посуду, побуту, сувенірів тощо).

Література:

1. Юнг, К. Г. (2008). Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Астролябія.
2. Franz, Marie-Louise von (2012). Archetypische Dimensionen der Seele. Amazon Kindle.
3. Дідух, М. Л. (2015). Феномен етнічної індивідуалізації. Київ: Ніжин: Вид. Лисенко М. М.
4. Донченко, О. (2001). Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психологічного повсякдення) : моногр. Київ : Либідь.
5. Куєвда, В. (2007). Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект. Монографія. Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ.
6. Польшина, О. Г. (2003). Психосемантичний підхід у дослідженні семантичних просторів деяких орнаментальних символів. Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, (V (7), с. 230-237.
7. Тиховська, О. М. (2011). Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект. Ужгород: Гражда.
8. Ткач, Р., Сербова, О. (2023) Використання кодів історичної пам'яті українців у терапевтичних метафорах. Вчені записки Університету «КРОК», (3(67), с.161–166.
9. Воропай, О. (1958). Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис: Українське видавництво. Мюнхен.
10. Скуратівський, В.Т. (1995). Дідух : свята укр. Народу. Київ: Освіта.
11. Александрович, В. (1995). Українське малярство XIII-XV ст. Львів: Видано коштом Д-ра Стефанії Тершаковець-Бережницької та Д-ра Юрія Бережницького в пам'ять їх Родичів.
12. Ткач, Р. (2023). Юнгіанське подружнє консультування. Київ: Талком.
13. Ткач, Р., Сербова, О. та ін. (2021). Юнгіанське консультування: кол. моногр. К.: Талком.